

*Juhász Judit**

Megismerés, élmény és alkotás a művészetalapú kutatásokban

Önmagunk, társaink megismerése, a körülöttünk zajló élet és élet-telen megtapasztalása érzékelésünk összetettségén alapszik. Ebben szerepet játszanak a bennünket érő hangok, illatok, képek, ízek, formák, verbális kommunikáció, testbeszéd észlelése, az intuícióink és sok más, egymáshoz millió szálon kapcsolódó benyomás fogadása. A hétköznapi életben ugyan természetes, hogy az észlelésünk számos síkját bizonyos szinten aktívan használjuk, mégis elmondható, ha más kommunikációs formák nélkül nem is tud működni, a verbális kommunikáció magabiztosan uralja az élet megannyi területét. A művészetek gyakorlása és befogadása teret ad az emberi lét és érzékelés sokféleségének megtapasztalására, és a sokszor háttérbe szoruló, kevesebb figyelemben részesülő érzékeink bevonására is.

A művészetek a hétköznapi észleléshez és kommunikációhoz képest egy dinamikusabb, organikusabb és realiztikusabb elképzelést képviselnek arról, hogy a tudat hogyan észleli, érti a megtapasztalt világot (Marshall, 2014). A művészet többsíkú és kiterjedésű válaszokra készíti annak alkotóját és befogadóját is, és megengedő azzal, hogy az ember teljes lényével és érzékelésével részt vegyen az élmények megélésében, megismerésében (Eisner, 1998). Ebből fakadóan a művészetekben megbújó lehetőségek a tudományos megismerés tekintetében is érdekesek, hiszen elősegíthetik a megismerés dimenzióinak bővítését és tágítását, a pontosabb és igazabbnak vélt tudás előállítását, valamint a tudás-előállítás más típusú formáinak előtérbe kerülését is (Boydell et al., 2012). A művészet által megélt tapasztalathoz kapcsolódó, a művészeti élmény természetét kihasználó, a művészetet a megismerés eszközeként alkalmazó kutatások és az ezek által létrejövő tudás alkalmazásai így egyre elterjedtebbek (McNiff, 1998; Boydell et al., 2012; Horváth–Oblath, 2015). A művészek egyre inkább keresik az alkalmat, hogy készségeiket kutatási célokra is felhasználják, és az akadémiai környezet is kezd fókuszosabbá válni az új módszerekre (McNiff, 2008).

A művészetalapú kutatások több paradigmába is illeszkedhetnek (Levine, 2004; Boydell et al., 2012). Néhány megközelítés a kvalitatív kutatások részeként a meglévő kvalitatív paradigmába helyezi azokat

* Juhász Judit, Szegedi Tudományegyetem, Gazdaságtudományi Kar, Kutatóközpont. A kézirat lektorai az anonim bírálati folyamat során Faludi Julianna és Kocsis Tamás voltak.

(Huss–Cwikel, 2005; Clark et al., 2010), míg más megközelítések egy teljesen különálló, saját jogú művészetalapú paradigmáról beszélnek (Springgay et al., 2005; Marshall, 2014). A művészetalapú kutatások mindkét esetben elsősorban a posztmodern vagy posztmodern tudományt gazdagítják. A posztmodern irányzat a modernista szemlélet sokszínű kihívója, amely újraértelmezi azokat a kérdéseket is, hogy ki tekinthető kutatónak, mit csinál a tudomány, valamint megkérdőjelezi a modern rendszer igazságát is (Barone–Eisner, 1997; Barone, 2001). Az irányzat képviselői kiemelik, hogy nem csak a művészek hajlamosak menedéket találni a bizonytalanságban, nyitottságban és az alternatív lehetőségek játékos figyelembevételében, hanem a kutatók is (Barone, 2001). A posztmodern környezetben az értékek, jelentések és a tudás folyamatos tárgyalás során alakulnak (Sullivan, 1993). A szemlélet elismeri és alkalmazza a gondolkodás és a megismerés holisztikus útjait, és javasolja a tudományágak ilyen módú megközelítését is (Marshall, 2014). A posztmodern tudomány – a posztmodern megközelítéshez hasonlóan – a tudomány új helyzetét hangsúlyozza. Társadalmi változások előmozdítására törekszik, a valóság alakítójaként tekint a tudományra (Köves et al., 2020). A hagyományos, főáramú tudomány redukcionista és elsősorban az iparhoz köthető, míg a posztmodern megközelítés a nyilvános vitára, a közönség véleményére, az értékek szerepére, a rendszer bizonytalanságára – korunk sajátosságaira épít (Ravetz, 2004).

A művészetek nyitottak a variációkra, a bizonytalan lehetőségekre, és kiterjesztik a tudományos alapelveket (McNiff, 2007), ezért azok alkalmazása az önkifejezés, a játékosság és a feltárás érdekében módszertani innovációnak tekinthető (Huss–Cwikel, 2005, Springgay et al., 2005). A művészetet alkalmazó kutatások egyre inkább értő fülekre találnak, ám a fogalmak és a művészeti eszközök használatában sok bizonytalanság érzékelhető. Arra válaszolni, hogy „mi az a művészetalapú kutatás” olyannyira bonyolult, mint megválaszolni azt a kérdést, hogy „mi a művészet” (Mullen, 2003). Maxine Greene szerint a művészetekben megkülönböztető erő rejlik, hogy a képzeletet megnyissa az elképzelhetetlen és a bizonytalan felé (Springgay et al., 2005). James Baldwin író meghatározása alapján, a jó művészet alkalmas arra, hogy olyan kérdéseket tegyen fel, amelyek rejtettek a válaszok által (Barone, 2001). A tanulmányban nem kísérlem meg a művészet fogalmát definiálni, hiszen az korszakonként és kultúránként eltérő és folytonosan változó. A továbbiakban művészet alatt bármely érzékre építő kreatív alkotói folyamatot értek. A kreatív alkotói folyamat megvalósulhat akkor is, ha a résztvevők létrehoznak egy művészeti terméket, alkotást, de abban az esetben

is, amikor szemlélik, fogadják mások alkotását és azt egyénileg vagy közösen értelmezik, feldolgozzák.

A tanulmány célja, hogy elméleti összegzést biztosítson a művészetalapú kutatásokról, és hozzájáruljon ahhoz, hogy a jövőben többen bátorodjanak a művészeti eszközökhöz nyúlni kutatásaik során. Mindez legalább két szempontból ellentmondásos. Amellett, hogy az összefoglaló elősegíti, hogy tisztábban gondolkodjunk a művészetalapú kutatásokról, elbukik abban, hogy azok jelentőségét, valódi erejét hitelesen visszaadja, hiszen a nyelvben rejlő sok-sok lehetőséget leszámítva nem él művészeti eszközökkel. Ez hasonló ahhoz a gondolkodáshoz, amikor hagyományos (kvantitatív, kvalitatív) kutatásokkal igyekeznek a művészetalapú kutatások sikerességét igazolni (Levine, 2004). Másrészt, ahogyan később látni fogjuk és érezzük, a bizonytalanság, avagy inkább a bizonyosság hiányának egy foka és a bizonyosságra való feltétlen törekvés vágyának elengedése szükséges a művészetalapú kutatások során. Így a kiemelten egyedi technikák, folyamatok összefoglalása nehéz, sőt azok együttes tárgyalása, összehasonlítása, egységesítése nem is igazán kívánatos (Barone–Eisner, 1997; Slattery, 2003; Geue et al., 2010). Az improvizáció a művészeti tevékenység alapköve, így a bizonytalanságra való nyitottság, a különbözőségek éltetése és az ezekhez szükséges esztétikai intelligencia is (Sajnani, 2012). A művészetalapú kutatások így teret engednek az egyéni megnyilvánulásoknak, a kreatív önkifejezésnek, a képzelet stimulálásának, a módszertani pluralizmusnak (Horváth et al., 2015).

Mindezek tudatában a tanulmány a következőkben bemutatja a művészetalapú kutatások fogalmát, határát és típusait, alkalmazási területeit, majd az alkalmazás célját, lehetőségeit és előnyét, végül a művészetalapú kutatási folyamat egy-egy kiemelten jellegzetes elemét, amely többnyire az összes művészetalapú kutatásban fontos szerepet tölt be.

A művészetalapú kutatás definíciói

A művészetalapú kutatás kifejezésével való első találkozáskor általában felmerül a kérdés, hogyan lehetséges elképzelni a két tevékenységet együtt, mi lehet a kapcsolat a művészet és a kutatás között, mi a művészet és mi a kutatás funkciója. Hívhatnánk-e kutatásalapú művészetnek inkább? Vagy éppen művészeti kutatásnak?

A témakört övező misztikum és a felmerülő kérdések azt támasztják alá, hogy a művészetalapú kutatás definiálása szükséges és eligazítást jelenthet a megközelítést alkalmazók körében. Más megközelítés alapján a definíció megalkotásával és használatával pontosan azt a célt nem vesszük figyelembe, amely szerint a művészetalapú

kutatások szándéka, hogy a hagyományos tudásteremtéssel szakkítsanak (Slattery, 2003). A következőkben némi kompromisszumot kötve és a hagyományos tudásteremtés útját járva felsorakoztatok néhány definíciót és meghatározást. Ezek segíthetnek abban, hogy a művészetalapú kutatások természetét körvonalazzák azok számára is, akik még nem találkoztak ezzel a területtel, vagy a hagyományos tudásteremtés közegében kutatnak, de nyitottak a művészetalapú kutatások iránt is.

(1) A művészetalapú kutatás célja, hogy a művészetet kutatási módszerként, az elemzés formájaként vagy tárgyaként alkalmazza egyenként vagy egyidejűleg. A kvalitatív kutatáson belül a művészetalapú kutatás az alternatív kutatási formák gyűjtőhalmazát jelenti (Huss–Cwikel, 2005, 2. o.). (2) A művészetalapú kutatás egy felemelkedőben lévő kvalitatív kutatási megközelítés, amely a kutatási folyamat bármely pontján bármely művészeti forma egyenkénti vagy kombinált alkalmazására utal a tudás előállítása, értelmezése és kommunikációja kapcsán (Boydell et al., 2012, 3. o.). (3) A művészetalapú kutatás a művészeti folyamat szisztematikus alkalmazása, művészeti kifejezőmódok tényleges létrehozása a művészetek bármely különböző formájában annak elsődleges útjaként, hogy a kutatók és a kutatásban részt vevők által megélt tapasztalatot megértsük és vizsgáljuk. Ezek a kutatások elkülönülnek azoktól a kutatásoktól, ahol a művészeteknek bár jelentős szerep jut, de alapjában véve csak adatként funkcionálnak egy hagyományos tudományos megismerést alkalmazó verbális vagy matematikai leírásokon és elemzéseken nyugvó kutatásban (McNiff, 2008, 29. o.). (4) *„A művészetalapú kutatás a művészeti gyakorlat és a művészetterápiák területéről bontakozott ki, és vált alternatív tudásokat létrehozó, megjelenítő és terjesztő eljárássá.”* (Horváth–Oblath, 2015, 9. o.)

Az említett és más meghatározások alapján is összegezhető néhány fontos meglátás: a művészetalapú kutatás eljárásnak, kutatási megközelítésnek vagy kutatási formák gyűjtőhalmazának tekinthető inkább, semmint egy konkrét módszernek. Ezt támasztja alá az is, hogy bármely művészeti formának helye lehet a művészetalapú kutatások sorában, erre vonatkozó megkötés nincs. A művészeti formák a kutatás bármely fázisában fontos szerepet játszhatnak. Arról ugyan találhatunk megkérdőjelezhető véleményeket, hogy az olyan kutatás, amely a művészetre úgy tekint, mint kutatásának tárgya, önmagában művészetalapú kutatásnak tekinthető-e, de általánosságban elmondható, hogy a művészetalapú kutatások legtöbbször ennél többet jelentenek, hiszen a művészetek a kutatás tárgyán felül is fontos szerepet kaphatnak a kutatási folyamat egy vagy több fázisában is, például a felmérés, az elemzés, az értelmezés, a tudás-előállítás vagy

az eredmények kommunikációja során. A továbbiakban művészet-alapú kutatás alatt olyan folyamatot értek, amely bármely művészeti forma, alkotási folyamat gyakorlása vagy szemlélése által a kutatásban részt vevők megélt tapasztalatainak megismerésére, megértésére és/vagy befolyásolására törekszik a folyamat bármely fázisában. Azaz egy ilyen folyamat a hagyományos kutatási funkció mellett más célokat – sokszor terápiás, képessé tételi célokat – is magában foglalhat.

A művészet-alapú kutatások típusai és alkalmazási területei

A művészet-alapú kutatások alkalmazása főként a következő három területen jellemző: (1) az egészségügyben, (2) az oktatás területén és (3) a különböző részvételi kutatási megközelítések részeként. A gyakran használatos technikákból és azok megnevezéseiből említek néhányat a következőkben. A módszerek között nagyon sok az átfedés, az egyes területek között pedig gyakran szoros együttműködések jönnek létre a problémák, célok hasonlóságából fakadóan.

Művészet-alapú kutatások az egészségügyben

A *kreatív terápia* (creative therapy): az orvosi szakmán belüli kiegészítő, támogató terápiák egyik módja, amely eszközeként alkalmazhat zenét, táncot, költészetet, prózát stb. A *festészetben és rajzoláson alapuló művészetterápia* (art therapy based on painting and drawing) is a kreatív terápiák egyik formája. Elsősorban a pszicho-onkológia területén jellemző, amelynek célja, hogy a rákos betegeket támogassa a betegségükkel való megküzdésben (Geue et al., 2010).

A *képalapú kutatási módszer* (image-based research methods) szintén legtöbbször az egészségügyhöz kapcsolódóan elterjedt módszer, amely számos módon szolgálhatja a résztvevők javát. A képalapú módszerek közé tartozik a *video- és fotóválogatás* (photo elicitation), a *képhangmódszer* (photovoice) vagy a *kollázs* (Clark et al., 2010).

A művészetterápia részeként jelenik meg a *művészet-alapú szupervízió* (art-based supervision), amelynek egyik formája a *válaszművészet* (response art). Ez a művészetterapeuta által létrehozott olyan képi alkotás, amely az általa elvégzett klinikai munkából táplálkozik, és segíti őt abban, hogy a munka során tapasztaltakat felfedezze, feldolgozza és kifejezze (Fish, 2008). Azaz a terapeuták jólétét célzó módszerekkel is találkozhatunk.

Művészetalapú kutatások az oktatásban

A *művészeti oktatás* (art education) olyan eljárás az oktatás és tanulás során, amely a művészetekkel elősegített gondolkodáson és gyakorláson alapul (Sullivan, 1993).

A *művészetalapú oktatási kutatás* (arts-based educational research) a fentiek megismerését lehetővé tevő esernyő koncepció, amely számos megközelítést magában foglal. Ilyenek lehetnek a *narratív konstrukció és történetmesélés* (narrative construction, storytelling), az *oktatási szakértelem és kritika* (educational connoisseurship and criticism), vagy a *nem nyelvi formájú művészetalapú kutatások* (non-literary forms of arts-based inquiry) (Barone–Eisner, 1997).

A *művészetintegráció* (art integration): egy gazdag és komplex megközelítés az oktatásban és tanulásban egyaránt, amely a művészetek beépítésével hozzájárul az oktatás átalakulásához. A *művészeti kutatásintegráció* (art research integration) a művészetintegráció egy formája, amely annak transzdiszciplinaritását, rendszerben való elhelyezését és egy új tudományvízió képviselőjét testesíti meg (Marshall, 2014).

Az *artográfia* (arthography): a művészetalapú kutatási módszerek palettája, amely magában foglalja az olyan művészeteket és oktatást, amelyek a folyamatra a megtestesülés módszertanaként, élő kutatásként tekintenek, és amely sosem izolálódik a gyakorlattól, hanem a világgal kapcsolódásban létezik (Springgay et al., 2005).

Részvételi megközelítések

A részvételi megközelítések is kihasználják a művészetalapú kutatásokban rejlő terapeutikus és oktatási (képesítő) lehetőséget, és jellemzően olyan csoportokat vonnak be, amelyeknek mindezekre nagy szüksége van. Ilyen módszerek a terápiás eljárásokat és művészetpedagógiát alkalmazó részvételi eljárások, színházi nevelési programok, antidiszkriminációs és érzékenyítő drámaprojektek, fórumszínház (Horváth–Novák, 2014), etnodráma, kutatáson alapuló regényírás (fiction as research) (Horváth–Oblath, 2015), etnográfia, autoetnográfia (Landy et al., 2012).

A művészetalapú kutatás „élő kutatásán” belül (living enquiry) többek között olyan módszerekkel találkozhatunk, mint a *fejlesztési átalakulás* (development transformation), *playback színház* (playback theatre) vagy az *elnyomottak színháza* (the theatre of the oppressed) (Sajjani, 2012).

Az iménti kategóriák és példák a módszerek sokféleségét hivatottak kiemelni és a tájékozódást segíteni. Számos további művészetalapú kutatási módszerről olvashatunk például Leavy (2017), valamint Knowles és Cole (2008) összegző és rendszerező kézikönyveiben.

Természetesen minden egyes módszer alapos elmélyülést és sokrétű tapasztalatot kíván meg annak alkalmazása előtt. Hazai kontextusban például a backcasting módszertan és az interaktív színházi kalandjáték ötvözéseként Köves et al. (2020) tanulmányában követhetjük végig a művészet és a tudomány együttműködését, a folyamat fontos lépéseit. Látszólag a művészetalapú kutatási módszerek sokfélesége és komplexitása megnehezíti a módszerek megfelelő alkalmazását, ám a legtöbb művészetalapú kutatás természete hasonló. A következőkben a művészetalapú kutatások esszenciáját mutatom be.

A művészetalapú kutatásokban rejlő lehetőségek

A társadalmi interakcióink elsődleges közege a nyelv, amelynek segítségével jelentéseket komponálunk és közvetítünk. Ezeket a jelentéseket a különböző narratívák, történetek, értelmezések hordozzák és közvetítik (Frosh–Young, 2008). A narratívák a legtöbb emberi aktivitásban fontos szerepet játszanak. Alakítják az emberi párbeszédet, a társadalmi és kulturális folyamatokat és azokat a folytonosan zajló diskurzusokat, amelyek meghatározók az emberi cselekedetek és tapasztalatok rendezésében, strukturálásában. A narratívák hozzájárulnak identitásunk formálásához, alakítják az önmagunkról kialakított képünket, elképzeléseinket. A felépített történeteken keresztül teremtjük meg annak alapját, hogyan magunkat elhelyezzük a világban, önmagunkhoz és másokhoz való viszonyulásaink kialakulnak, változásban vannak, és hogyan értelmezzük ezek összefüggéseit (Hiles–Čermak, 2008).

Beszédben és írásban is változásokat, akciókat hívunk életre. Állítunk, tagadunk, vádolunk, igazolunk, kritizálunk, dicsérünk stb. (Wiggin–Potter, 2008). A nyelv közegében szocializálódunk, visszük véghez személyes és közösségi céljainkat, és ebben a közegben működnek társadalmi intézményeink (Eatough–Smith, 2008; Wilkinson–Kitzinger, 2008). A nyelvi közeg jelenti az akadémiai szféra legelembibb, természetes vivőanyagát is. Kutatásaink tervezetét, megvalósításának folyamatát és eredményeit leírjuk, megfogalmazzuk, írott publikációkban és szóbeli előadásokban prezentáljuk. Tudományos kérdésekről vitázunk, tézisek mellett és ellen érvelünk. A jó előadói képességekkel rendelkező egyén érthetően fejezi ki gondolatait, logikusan ír és általában lineárisan érvel, konferenciákon prezentál és rendszeresen publikálja eredményeit az akadémiai szféra szokásainak és elvárásainak megfelelően.

Tehát a jelentéseket a nyelv segítségével hívjuk életre a köznapi és tudományos életben is. Ám csak bizonyos szinten tudjuk ezt meg-

tenni, mert a nyelv önmagában nem elegendő a jelentések felépítésére, közvetítésére (Frosh–Young, 2008). Egyrészt a tapasztalat több, mint az írott szöveg és az elmondott szó (Reavey–Johnson, 2008). Másrészt a nyelvi diskurzusban és a nyelvre természetes közegeként tekintő kutatásokban való részvételhez bizonyos képességek szükségesek (Arnold, 2011). Az emberek nyelvi képességei azonban sokfélék és több dimenzióban is elképzelhetők, így a nyelv közegében történő gördülékeny eligazodásban nem mindenki ugyanolyan sikeres. A nyelvi közeg differenciál az emberek között, alkalmazhatósága véges (Eatough–Smith, 2008), azaz használata nem jelent megoldást minden szituációban és közösségben. Ezek alapján felmerülhet a kérdés: biztosak vagyunk abban, hogy a nyelv magabiztosan uralkodó pozíciója és a nyelvre való ilyen mértékű támaszkodás az akadémiai szférában indokolt?

A nyelvi közeg kizárólagos értelemben vett elégtelensége az aktuális kutatási és oktatási standardokban is nyíltan megjelenik. A Common Core Standards in Language Arts and Mathematics (<http://www.corestandards.org/read-the-standards>), a Next Generation Standards in Science (<http://www.nextgenscience.org>), a Framework for 21st Century Learning (<http://www.p21.org/our-work/p21-framework>) standardok más keretrendszerek mellett napjaink kutatási és oktatási tevékenységének meghatározó irányvonalait foglalják össze. Ezekben kiemelten hangsúlyozzák az elmélet gyakorlati alkalmazásának fontosságát, a kritikai gondolkodás, kreativitás, kooperáció és kommunikáció jelentőségét, az interdiszciplinaritás szerepét és a gondolkodás sokféleségében rejlő lehetőségeket (Marshall, 2014).

Az intelligencia multidimenzióális természetű, az emberi agy felépítése ehhez mérten nagyon bonyolult (Sullivan, 1993). Az UNESCO Road Map for Arts Education (Unesco, 2006) alapján minden gyermeknek és felnőttnek joga van ahhoz, hogy úgy tanuljon és ismerje meg a körülötte lévő világot, amely teljes és harmonikus fejlődést és megélést tesz lehetővé számára. Az iránymutatás alapján a művészetek eszközként való alkalmazása az oktatásban, kutatásban és megismerésben sokak számára lehetőséget teremt a kulturális és művészeti életben való részvételre, hiszen alapvető fontossággal bír a gondolkodás, tapasztalás teljes megélése során. Hogy miért nem elegendő és ugyanakkor nem is célszerű csupán a nyelvre támaszkodni, vagy annak szinte kizárólagos jelentőséget tulajdonítani, néhány egymással szorosan összefüggő szempont kiemelésével mutatom be.

Az alkotás ereje a gyakorlatban

A művészeti eszközök alkalmazásai a részvételi kutatások, az oktatás és az egészségügy területein is elsősorban gyakorlati szinten mennek végbe és fejtik ki hatásukat. A résztvevők legtöbbször nem csak elméletben szembesülnek a kutatás/probléma vagy a megismerés tárgyával és beszélnek vagy írnak a szóban forgó témákról, esetleg kérdésekre, tesztekre válaszolnak, hanem a különböző művészeti eszközök segítségével legtöbbször ténylegesen alkotnak, létrehoznak valamit a folyamatok közben és azok eredményeképpen, avagy a művészeti alkotások szemlélőjévé, befogadjává válnak. Ennek több szempontból is kiemelt jelentősége van.

Egy-egy alkotás értelmezése, az alkotás bizonyos részleteinek kialakítása, az alkotás módja vagy akár maga a teljes alkotási folyamat is a kutatás résztvevőin múlik, ezáltal nagyobb befolyásuk lehet a kutatás lebonyolítására, a kutatás gyakorlati céljainak kivitelezésére. Az alkotási folyamat és annak értelmezése az önkifejezés útján hatással lehet arra, ahogyan a résztvevők önmagukat szemlélik, helyzetüket alakítják (Gergen, 2008). Máskor önmagában az alkotás ténye is sokat jelent a kutatás résztvevői számára, hiszen ekkor ténylegesen rajtuk múlik az elkészülőben lévő alkotás megvalósulása. Fontos lehet számukra a felismerés is, hogy számítanak, számít a jelenlétük, értelmezésük, az alkotói tevékenységük, és azoknak a gondolatoknak, érzéseknek is jelentőségük van, amelyeket szeretnének megmutatni, láttatni. Ezért összességében kiegyenlítettebb lehet a hatalom eloszlása a kutatásban a kutató és a kutatás résztvevői között, mint például egy előre definiált kérdéssorozatból álló interjú lebonyolítása során (Reavey–Johnson, 2008). Az önkifejezés lehetőségének, az alkotás és részvétel tényének és a kiegyenlítettebb hatalmi viszonyok pozitív hatásainak köszönhetően a művészetalapú kutatások az egyének és közösségek aktivizálódásának, bevonódásának és a politikai aktivizmus elősegítésének is fontos eszközei lehetnek (Finley, 2005; Huss–Cwikel, 2005). A művészeti eszközökben rejlő változtatási lehetőségekre kiemelt szükség van a kiszolgáltatott társadalmi csoportok és egyének helyzetének alakítása során helyi és osztársadalmi szinten egyaránt.

A művészetalapú kutatások egy további előnye, hogy a kreatív tevékenység és a közös alkotás élménye gördülékenyebbé teheti az együttműködést és a kommunikációt a résztvevők között. Az egyik legjelentősebb lehetőséget magában rejtő folyamat a hagyományos határok csökkentése, amikor a résztvevők közösen, együttműködve végeznek művészeti tevékenységet, értelmezik az alkotásokat vagy létrehozzák őket (Spaniol, 2005). Az alkotói folyamat hozzájárul gon-

dolgozásunk alakításához, fejlesztéséhez. Könnyebbé teszi az interakciót másokkal, segíti a kontroll kényszerének elengedését, a problémák, szituációk, mások perspektívájának nyitott észlelését, a kreativitást támogató környezet megteremtését, amely a kreatív gondolatokat segíti elő (McNiff, 2008). A személyes részvétel és a hierarchikus viszonyok tompulásának köszönhetően a művészetalapú módszerek elősegítik a problémaorientált és nyíltan kritikus dialógus kialakulását az alkotás folyamatán keresztül, és kevésbé manipulálják a kialakuló vitát (Horváth–Novák, 2014). A kritikai dialógus intenzívebb megjelenése pedig az olyan alapvető területek és társadalmi kérdések felé tereli a figyelmet, amelyek változást követelnek (Gergen–Gergen, 2011).

*A gondolkodás sokfélesége – az érzelmek, vágyak,
az esztétikum és a kontextus jelentősége*

A művészetalapú kutatások során a kommunikációs formák sokféleségére történő reflexió az emberi gondolkodás és észlelés összetettségének megfelelően alapvető jelentőségű.

A beszéd bizonyos aspektusai sokszor tiltottak; belső vágyaink, ösztöneink a nyelv által a legtöbb esetben nem kerülnek felszínre (Frosh–Young, 2008). Tehát olyan területekre is tévedhetünk, amelyek esetében a nyelv nem az elsődleges kifejezési mód, vagy önmagában nem elegendő az információk artikulálására, kinyilatkoztatására. Érzelmek, vágyaink, ösztöneink detektálása fontos lehet a kutatásunkban, ám ez legtöbbször nehezen kivitelezhető. Például egy kutatásban kiderült, hogy az alacsony jövedelmű ázsiai nőknél a klasszikus verbális interjúzás nem hatékony, mert általában nagyon udvariasak, és a jó választ szeretnék megadni a kérdésekre, vagy előfordulhat, hogy a fontos információkat egyáltalán nem verbalizálják (Huss–Cwikel, 2005). Ilyen esetekben a művészet az önkifejezés éltetőjeként módszertani innovációként szolgálhat. A művészeti formák beépítése a kutatási folyamatba érzelmi reakciókat generál, amely gazdagítja a kutatást és az eredményeket azáltal, hogy a folyamatban való részvétel több érintett számára is elérhető válik (Huss–Cwikel, 2005; Boydell et al., 2012).

A művészetalapú kutatásban meghatározó jelentősége van az esztétikai minőségnek, szépségnek, formatervezésnek (Barone–Eisner, 1997; 2001), amelyek mind beépülnek a kutatási folyamatba. A szépségre, formára, esztétikára való igény az emberi élet természetes részét képezi. Ha szeretnénk e szempontot is figyelembe venni, akkor az alkalmazott módszernek valóban izgalmasnak, megindítóknak, lélekemelőnek, dinamikusnak kell lennie (Levine, 2004).

A folyamat során elkészült művészeti alkotáson vagy az eredményen kívül fontos a kontextus és a környezet is, amelyben ezek létrejönnek, valamint az is, ahogyan az egész alkotási folyamat annak kontextusával együtt visszahat a kutatás összes résztvevőjére (Reavey–Johnson, 2008; Mullen, 2003). A tapasztalat és a megélt élet sokkal több, mint verbalizálható információ vagy a helyzethez kötött emberek közötti nyelvi interakció. A tágabb kontextus is jelentős: a terek, tárgyak, érzések, érzelmek, szimbólumok, jelek közötti kapcsolatok, gesztusok és más kifejezőmódok (Reavey–Johnson, 2008; Eatough–Smith, 2008). A művészetalapú kutatások teret adnak a tágabb kontextusnak is, amelyek a jelentések közvetítésében szerepet játszanak. Például a közös dobolás folyamata, a kezünk, testünk és más érzékeink használata és az agyunk rejtett dimenzióinak aktiválása olyan utakat nyithatnak meg a tapasztalatok alapján, amelyek hozzásegítenek a problémák megoldásához, valamint újraértelmezéséhez, és a leíró és lineáris nyelv segítségével nem válnának láthatóvá (McNiff, 2008).

A művészetalapú kutatások korlátai

Ahogyan a nyelvi közeg jellemzésekor megállapítottuk annak esetleges elégtelenségét a jelentések megalkotásában és azok közvetítésében, úgy abban is találhatunk igazságot, hogy önmagában a művészeti eszközöket alkalmazó közvetítő közeg szintén egyenlőtlen terepet adhat az abban részt vevők számára. A megszokott közvetett és közvetlen verbalitás közegének magasabb igénye a legtöbb esetben teljesen természetes lehet, hiszen az nem csak az oktatás, a kutatás és a terápiák, de társadalmi mechanizmusaink alapvető kommunikációs közege is.

Éppen ezért, még ha kognitív funkcióink összetettek is és gondolkodásunk számos dimenzióban is megy végbe, a kutatásban, oktatásban és egészségügyi kezelések során is nagyobb igény jelenhet meg a megszokott verbalításra. Azaz a művészetalapú eszközök ugyanúgy nem illeszkedhetnek mindenki kommunikációs és megismerési szükségletéhez, mint a tisztán nyelvi eszközök. Ebben az esetben fontos meggondolni a művészeti módszerek alkalmazását, annak módjait és hangsúlyosságát. Fontos, hogy megértsük, miért használjuk a művészetet, az hogyan gazdagítja a kutatást és tölti be a hézagokat (Huss–Cwikel, 2005).

Habár számos általános érvünk van a művészetalapú eszközök alkalmazásai mellett, ha ezekre a kérdésekre nincs meggyőző érvünk, akkor érdemes megfontolnunk a művészeti irány választását. Különösen fontos, hogy odafigyeljünk: ne teremtsünk olyan környe-

zetet a művészetalapú kutatási metódusok alkalmazásaival, amelyek oldása volt az eredeti szándékunk. Azaz olyan környezetet, amelyben a résztvevők közül sokan idegenül mozognak vagy amelyben egyáltalán nem tudnak funkcionálni, vagy olyan környezetet, amely erősíti a már meglévő hierarchikus viszonyokat és amelyben az egyenlőtlenségek kiéleződnek, ahelyett, hogy csökkennének.

A különböző vizuális technikák, mint például rajzolás, festészet, fotózás, filmezés, tánc, dráma alkalmazásai és a művészeti területek segítségül hívása sokat adhat a kutatási folyamatok számára (Flick–Foster, 2008), melyek azonban teljesen más szemléletbe helyezik a valóság kódolása során a társadalomtudományi kutatásokban jellemzően értékelt tradicionális logikát és kutatói útvonalat (Arnold, 2011). A művészeteket alkalmazó kutatók az alkotás útján a résztvevők tapasztalatainak egy más formáját hozhatják felszínre, olyan érzékeny területeket is érintve, amelyek kezelése bonyolult lehet a résztvevők és a kutatók számára is (Reavey–Johnson, 2008). Attól, hogy egy kutatási módszert művészetalapúnak hívunk, még nem jutunk hozzá automatikusan az abban rejlő lehetőségekhez és előnyökhöz. A kutatás egyes fázisaiban számos szempontra érdemes figyelni, hogy a művészetalapú kutatásokban rejlő lehetőségeket realizálni tudjuk. Ezekből a legfontosabbakat összegzem a következőkben.

A művészetalapú kutatások sajátosságai az egyes kutatási fázisokban

Mint minden kutatás során, a művészeti kutatásokban is szükség van a kutatási fázisok alapos átgondolására. Az egyes stációk sok kimenetellel végződhetnek, így a rákövetkező fázisokban többféle scenárió is megvalósulhat. Egy teljes kutatási folyamat végigkövetése kezelhetőbb volna a kutatási cél, a résztvevők és az alkalmazott művészeti eszközök ismeretében. Egy művészeti módszereket alkalmazó kutatás terve pedig a kutatás tényleges megvalósításának valószínűségétől (közeledtetől), majd azt követően a tényleges próbától válna élővé. A következőkben ehhez képest mindössze absztrakt szinten foglalom össze a művészetalapú kutatás egyes kutatási fázisainak legfontosabb sajátosságait. A meglátások sorvezetőként szolgálhatnak tényleges kutatások lebonyolításához, de semmiképpen sem tekinthetők kőbe vésett szabályoknak. A tervezéskor és megvalósításkor a legfontosabb tényezőket a kutató és a kutatásban részt vevők lényé, szellemisége, szándéka és együttműködése, a nyitottság és az egymás felé irányuló aktív figyelem jelentik.

A művészetalapú kutatás megtervezése

Amikor egy művészetalapú kutatás megtervezéséről gondolkodunk, az első dolog, amely kiemelt figyelmet érdemel, hogy a kutatás megkezdésekor a végső eredmény, a kimenetel formája és tartalma szinte teljesen ismeretlen. Ez természetesen más típusú feltáró kutatási folyamatokra is sok tekintetben jellemző, ám a művészetek alkalmazásakor kezdetekben tapasztalható bizonytalanság kézzelfoghatóvá válik, hiszen az alkotás hatalma a legtöbb esetben a résztvevőknél van (McNiff, 2008).

A kutatás folyamatában sokszor váratlanul történnek a legjelentősebb fordulatok és események. Intuícióink és elképzeléseink ugyan lehetnek az események lefolyásával kapcsolatban, de a jelentés valójában a kreatív kifejezés folyamatán keresztül jön létre (McNiff, 2008). A művészeti folyamat középpontjában az improvizáció áll, amely jelentős kockázatot is magában hordoz (Sajnani, 2012). A bizonytalanság és a kockázat jelenléte azonban nem jelenti azt, hogy a tervezés vagy az események átgondolása szükségtelen lenne, de az ilyen típusú kutatások lebonyolításához kutatói részről elengedhetetlen a bizonytalanságra, különbözőségekre való nyitottság, és az ehhez szükséges esztétikai intelligencia (Sajnani, 2012).

A váratlan helyzetekben való helytállást nagyban elősegíti, ha a kutató a kutatást megelőzően felméri, átgondolja többek között a következő kérdéseket: (1) Milyen területen van a kutatónak tapasztalata, képessége? Miben tud a kutató többet adni másoknál ezen a területen? Mi az, amiben ösztönös, zsigeri szakértelme van (McNiff, 2008)? (2) Mi jelenti a résztvevők számára a természetes kommunikációs közeget? (3) Hogyan tudja megteremteni a kutatás résztvevői és a kutató közötti kommunikációt a választott közegben? A résztvevők ismerete alapján alkalmas-e a közeg erre a feladatra? Megfelelő-e a választott művészeti forma és kommunikációs közeg a résztvevők jellegzetességeihez (státusz, szakértelem, környezet, motiváció stb.)? (4) Miért fontos a művészet jelenléte a kutatásunkban? Mivel több ezáltal a kutatásunk, mi a valódi hozzáadott értéke a választott művészeti eszköznek és a kommunikációs közegnek (Boydell et al., 2012)?

A művészetalapú kutatók könnyen elvesznek, amikor a kutatás fókuszát veszti, túlságosan személyessé vagy bonyolulttá válik, így legtöbbször egy könnyen leírható, tiszta, átláthatóan alkalmazható módszerre van szükség (McNiff, 2008). A kutatásunk előzetes átgondolásával és megtervezésével elkerülhetővé válik, hogy a meglepetésekben és bizonytalanságokban gazdag kutatási folyamat elmulassza vagy túlnője eredetileg kijelölt célját.

A művészetalapú kutatás lebonyolítása

A művészetalapú kutatás változás- és akcióorientált (Spaniol, 2005).¹ Nem csak a tapasztalatot vizsgálja és a megismerésre összpontosít, hanem az élményeket cselekvéssé, az alkotás folyamatát pedig élménnyé alakítja. Azon túl, hogy mi az, ami már megtörtént, mi van a jelenben és mi az, ami megismerhető, arra helyezi a hangsúlyt, hogy mi az, ami még lehetne (Mullen, 2003; Huss–Cwikel, 2005; Levine, 2004). Ezért a művészetalapú kutatások az improvizációnak köszönhetően olyan akciókat hívnak életre, amelyek nem, vagy nem igazán láthatóak előre (Levine, 2013).

Mindez megkíván bizonyos szofisztikált adottságokat és készségeket a kutatótól, mint például az aktív figyelem, érzékenység, a váratlan eseményekre történő reakció és döntéskészség magas szintje, a felbukkanó jelentések felismerése, ösztönös megérzése, nyomon követése és rendszerezése a résztvevők közötti kapcsolatok és a meglévő tapasztalatok függvényében (Sajjani, 2012; Fish, 2008).

A művészeti eszközöket segítségül hívó kutatások erőssége az alkotói folyamatban rejlik. Ez azonban nem tud megtörténni bárhol és bármikor, ennek körülményeit, atmoszféráját a résztvevőkkel együtt, közösen alakítjuk ki. A tapasztalatok megélésének, kifejezésének természetes közege mást és mást jelenthet különböző egyének, közösségek számára. Számos módja lehet, hogy hozzájáruljunk egy kreatív környezet megteremtéséhez, például a megfelelő beltér, kültér kiválasztása, a résztvevők számának, távolságának, az alkotói tér elrendezésének kialakítása a művészeti formától függően, a művészeti eszközök keveredése (például zenehallgatás), a megfelelő időpont kiválasztása, a zavaró tényezők (például infokommunikáció) háttérbe szorítása stb.

Az egyik legfontosabb tényező azonban, amely hozzájárulhat a szabad alkotáshoz, a résztvevők közötti bizalom kiépítése. A művészet önmagában is segítségünkre lehet ebben, hiszen az alkotás során az egyébként megszokott hierarchikus viszonyok jellemzően feloldódnak vagy oldódnak valamennyit. Egyrészt a résztvevők művészi adottságai, készségei nem feltétlenül tükrözik a közösségben egyébként jellemző hierarchikus struktúrát, másrészt a közös alkotás

¹ A kutatás során felmerülő változtatás és akció szándéka nem egyedi, több kutatási módszertan és megközelítés szerves részét is képezi. A részvételi akciókutatás például kifejezetten társadalmi változások előmozdítását célozza (lásd például Csécsi et al., 2017; Csillag et al., 2017; Málovics et al., 2018; Gosztanyi, 2018).

élménye az egyébként berögződött viszonyulásokat is nagymértékben alakíthatja, formálhatja, hiszen az a „normálistól”, „átlagostól” eltérő szituációban megy végbe. A művészetek erejében való hiten túl egyéb technikákkal is hozzájárulhatunk a távolságok és hatalmi különbségek kiegyenlítődéhez, például közös reggelizés vagy névjegykártya-dekorálás útján (Spaniol, 2005).

Egy művészetalapú kutatás megvalósításakor a résztvevők kreatív tevékenységére számítunk, így fontos, hogy kutatóként ennek lehetőségét megteremtsük azzal, hogy nyitottak vagyunk a megelevedő jelentésekre, azokat megfelelően kezeljük, biztosítjuk a megfelelő környezetet, valamint a résztvevők önkifejezésének szabadságát és biztonságát.

Az eredmények interpretációja

A művészetalapú kutatások tekintetében az egyik legizgalmasabb kérdés, hogy mi a kutatás eredménye, milyen tudással gazdagodunk, milyen változást érünk el, azt ki és hogyan interpretálja. Az alkotói folyamat eredményeképpen megszülethet egy történet, egy festmény, szobor, zenemű, közös zenei produkció, színmű vagy más művészeti alkotás. Máskor nem jön létre kézzelfogható vagy átélhető művészeti produktum. Bármelyik eset is áll fenn, az esztétikai és művészeti élmény hozzásegíti a résztvevőket, hogy tapasztalataikat, érzéseiket kifejezzék és megfogalmazzák az alkotás folyamatában, a létrejött alkotásban és/vagy annak verbális interpretációjában. De mit is tekinthetünk tudásnak a művészeti eszközöket segítségül hívó folyamatban?

A tudás mibenlétét általában azok határozzák meg, akik legálisan, morálisan és intellektuálisan fel vannak hatalmazva arra, hogy megmondják, hogyan lehet felépíteni és értékelni a tudást (Foucault, 1980). Az elméleti és matematikai gondolkodás sokszor a mai napig többre értékelt, mint például a művészetalapú kutatásokban is hangsúlyos intuíció, akció vagy alkotás (Sajnani, 2012). Ám az előbbi (a tradicionális, pozitivista, logikai, lineáris tudomány) az utóbbi nélkül sokszor nem biztosít teljes utat a megismerésre, tapasztalásra, alkotásra (Arnold, 2011).

A tudást nem csak felfedezni, de megalkotni is lehet (Eisner, 1998). A művészetek folyamatában a tudás egy olyan kreatív tevékenység eredményeképpen jön létre, amelynek során a tapasztalat úgy alakul át, hogy az mások számára is elérhetővé válik (Boydell et al., 2012). A művészetalapú kutatás célja egyrészt a tapasztalatok megértése, másrészt a jelentések megalkotása (Horváth et al., 2015).

Ezek alapján a művészetalapú technikákat leggyakrabban konstruktivista keretben tárgyalják (Eisner, 1998; Deaver–Shiflett, 2011; Marshall, 2014).

A konstruktivista gondolkodás a korai huszadik században erősödött meg, nemrégiben pedig a posztmodern időkben vívott ki több figyelmet. A konstruktivista szemléletben a tudás a passzív befogadástól túl a megismerő aktivitás eredménye is (Hayes–Oppenheim, 1997), azaz például saját tudásunk nem csak abból a tudásból és tapasztalatból épül fel, amelyet külső környezetünkből megismerünk, hanem annak aktív alkotói, konstruálói is vagyunk egyben (Deaver–Shiflett, 2011). A tudás ma már nem egy abszolút entitás, a jelentések változnak és függenek az időtől, a helytől, a kontextustól. Ennek megfelelően többféle párhuzamos interpretáció, értelmezés is létezhet, és legitim lehet egy-egy alkotást vagy alkotói folyamatot tekintetbe véve (Sullivan, 1993).

Még ezek után is felmerül azonban a kérdés, hogy hogyan tudjuk interpretálni a művészeti alkotást, illetve az alkotói folyamatot. A tervezéshez és megvalósításhoz hasonlóan a kutatási eredmények értelmezéséhez sincs recept. Néhány megfontolás azonban megkönnyítheti az interpretáció folyamatát.

(1) Azzal, hogy a résztvevők hozzájárulhatnak saját interpretációik kialakításához, elősegítjük a kutatási tér demokratizálását. Ha a résztvevők nagyobb kontrollal rendelkeznek a kutatási folyamatok felett – beleértve a kreativitás és az interpretáció folyamatát is –, azzal megkönnyítjük a kutató és kutató közötti hatalmi kapcsolat lebontását (Reavey–Johnson, 2008; Huss–Cwikel, 2005). A kutatás korai szakaszában a kutatási célok, kérdések megfogalmazásakor a kutató előfeltevései, szemlélete akaratlanul is meghatározzák a kutatás kereteit. A kutatóknak így lehetnek olyan előzetes – akár kimondatlan – hipotézisei, amelyeket később beleláthat a létrejött alkotásokba vagy folyamatokba. Minél inkább megnyílik a tér a résztvevők számára, hogy értelmezzék, kontrollálják az alkotói folyamatokat és az alkotások interpretációját, annál demokratikusabb, egyben szabadabb és kreatívabb folyamat valósulhat meg.

(2) A művészeti alkotások és az alkotói folyamat értékelése és megértése során a nyelvnek újra fontos szerep juthat. McNiff (2008) szerint a művészeti tudás nem mindig fordítható át nyelvi jelekre, ennek ellenére a verbális értelmezés fontos része lehet a folyamatnak. Meglátása alapján elképzelhető és üdvözlendő egy olyan jövő, amely készen áll arra, hogy egy művészetalapú kutatási és alkotási folyamatot ne kövessen nyelvi értelmezés, ám annak számos előnyét is látja. Segíti az eredmények interpretációját, újabb gondolatokat stimulál, amelyek megfogalmazása és leírása ezáltal többek számára

is elérhetővé válik, így hozzájárul az eredmények közzétételéhez. E megfontolások alapján a művészeti és nyelvi elemek együttesére az adatok triangulációjaként, egyensúlyaként tekinthetünk az interpretáció folyamata során (Huss–Cwikel, 2005; Fish, 2008).

(3) A művészeti folyamatok és alkotások – akár nyelvi értelmezését – annak tudatában érdemes megtenni, hogy bármilyen értelmezés alkalmazása mellett, a művészet specifikus, különleges, és nem változatható közvetlenül szociális interakciók leképezésévé. A művészeti alkotás vagy az alkotási folyamat terméke mindig egy szélesebb társadalmi kontextusban értelmezendő, amelyre hatással van és amely hatással van rá, ezért elengedhetetlen az alkotásnak teret adó környezet jellegzetességeinek és az alkotás által kiváltott reakciók figyelembevételére is az interpretációk megszületése során (Huss–Cwikel, 2005).

A művészetalapú kutatások esetén tehát a tudásra nem úgy tekintünk, mint amely adott és csupán feltárandó abszolútum, hanem amely az alkotói folyamatban is létrehozott, megalkotott, konstruált a résztvevők által. A művészeti folyamat és produkció értelmezése az összes résztvevő (kutató és kutatott) együttműködésének eredménye, a résztvevők személyes és társadalmi közegének és kontextusának ismeretében jön létre. A művészeti eszközöket segítségül hívó kutatásokban a művészeti kommunikációs formák hangsúlya ellenére legtöbbször a nyelvnek is meghatározó szerepe van. Nem szabad azonban elfelejtenünk az egyes kommunikációs formák közötti egyensúly fenntartását, a művészeti kifejezésmódok egyediségét, saját jogú legitimitását és az alkotás erejét, azaz a művészetalapú kutatások esszenciáját.

A kutatás folyamatára és eredményeire történő reflexió

A bizonyosságra való törekvés egy fontos és természetes emberi hajtóerő, azaz szükségünk van a lehető legnagyobb valószínűségű megerősítésre, hogy amiben hiszünk, az nem hamis (Barone, 2001). McNiff (2008) azt mondja, hogy a művészeti és tudományos tudás összehasonlításakor vakvágányra terelhet bennünket, ha azt szeretnénk eldönteni, hogy azok közül melyik az igazabb. A tudomány arra fókuszál, hogyan lehet valami a lehető legobjektívebben mérhető, vizsgálható, a művészet pedig kiemeli a folyamatok különleges és mérhetetlen esztétikai minőségét.

A művészetalapú kutatások megvalósítása során bizonyos szinten elengedhetetlen, hogy a bizonytalansággal és az ellentmondás lehetőségével együtt éljünk (Levine, 2013). Barone elismeri, hogy a bizonyosságra való törekvés hasznos és olykor szükséges, de szerin-

te létezik egy másik út is. Ekkor több jelentés is megfér egymás mellett, és a felfedező szellemnek, az alternatív – néha egymásnak ellentmondó – interpretációknak is tere van (Barone, 2001).

A művészetalapú kutatások tekintetében ezek alapján igen nehéz eligazodni abban, hogy milyen minőségi kritériumoknak érdemes megfelelnünk, milyen etikai elveket kövessünk és hogyan reflektáljunk a kutatásunk teljes folyamatára. A művészeti kutatások igazolásaként újabb kutatások születnek, amelyek hagyományos megismerési formákkal (kvantitatív és kvalitatív kutatások alapján) vizsgálják azok hatásait. E tanulmányok szerint a művészeti eszközöket alkalmazó terápiák például pozitív hatással vannak a résztvevők mentális egészségére, életminőségére, személyes fejlődésére, új önkifejezési formáinak gyakorlására. A folyamatok hatására könnyebben boldogulnak a társadalmi interakcióik során, és sikeresebben küzdenek meg betegségükkel (Fish, 2008, Geue et al., 2010). Boydell et al. (2012) felteszi a kérdést, hogy valóban szükséges-e hagyományos módszerekkel igazolni a művészetalapú kutatási folyamatokat, vagy a hagyományos minőségi kritériumok teljesülésére törekedni, és nem lenne-e érdekesebb egy teljesen más perspektívában értékelni azokat?

A legelterjedtebb álláspont szerint a művészetalapú kutatások saját jogon léteznek. Az akadémiai kritériumok nem megfelelőek esetükben, ezért újak javasoltak (Boydell et al., 2012; Springgay et al., 2005). A művészetalapú kutatások érvényességigényeit tekintve sem találunk egzakt leírást, de néhány kritérium figyelembevételével hozzájárulhatunk kutatásunk minőségéhez. Horváth és Oblath (2015) összefoglalásában a következő érvényességigények jelennek meg: a módszer és a kérdés összhangjának biztosítása, a művészetalapú kutatás megközelítésének relevanciája, a kutatói hozzáértés fontossága és igazolása, a megvilágító hatás (újdonságok feltárása), generativitás (új kérdések felvetése), lényegretörőség, általánosíthatóság.

A tudományos kritériumoknak való megfelelésen belül is az egyik reflexiót igénylő kérdés, hogy a kutatási folyamat milyen hatással van a résztvevőkre. Az alkotás folyamatában a résztvevők – kutatók és kutatók is – a kutatás előrehaladtával jelentős mértékben bevonódnak gyakorlati és érzelmi értelemben is. Eközben megtörténhet, hogy a résztvevők valóban megtesznek egy-egy kisebb vagy nagyobb önismereti utazást, miközben számos múltbéli élmény, tapasztalat, kellemes vagy kellemetlen érzés elevenedhet meg bennük. A művészeti tevékenységek során fennáll a lehetősége, hogy olyan érzéseket is generálunk – például fenyegetettségérzés, zavarodottság –, amelyek a nem szándékolt önfeltárásból és az eltemetett traumák felszínre ke-

rüléséből származtathatók (Deaver–Shiflett, 2011). Ezek olyan területek, amelyek problematikusak, bonyolultak az összes résztvevő számára (Reavey–Johnson, 2008).

Az előállított tartalom gyakran az összes résztvevő (kutató–kutattott) közös gyakorlati hozzájárulásaként jön létre a művészetalapú kutatások során (Horváth et al., 2015). Bármilyen típusú kutatásról is legyen szó, önmagunk, az egyén mint kutató, általánosságban a kutatás minden aspektusában jelen van mint belső cselekvő, definiáló és mint egyéniség. Részvételünkben következően saját történetünk, az „én” adattá válik, a személyünkről szóló kérdések és a kutatási kérdés összekapcsolódik, így saját perspektívánk vizsgálata egyre inkább kihagyhatatlan a tudásteremtés folyamatából (Arnold, 2011). Amennyiben az előzetes attitűdök, előítéletek, percepciók nem kerülnek feltárásra és elismerésre, azok teljesen láthatatlanok maradhatnak és az értelmezést akár észrevétlenül is, de befolyásolhatják (Frosh–Young, 2008). A művészetalapú kutatások lebonyolítására is igaz, hogy önmagunk minél alaposabb ismerete nagymértékben hozzájárul, hogy megtaláljuk az összes résztvevő számára komfortos önkifejezési módot és érzéseink feltárásának szükséges és elégséges mértékét.

A művészetalapú kutatások tekintetében – az eddigi témákkal konzekvensen – a követendő etikai elvek sem egységesek, kevés útmutató segíti a kiigazodást. Abban azonban egyetértés van, hogy a kutatási módszer sokféleségéből és a részvételi forma egyediségéből fakadóan a felkészülésnek és tréningnek igen nagy jelentősége van a kutatás megkezdése előtt (Boydell et al., 2012), érintve a legfontosabb etikai kérdéseket és kockázatokat is. A továbbiakban néhány figyelmet és reflexiót érdemlő területet ismertetek.

(1) A művészeti folyamat eredményeképpen létrejött produktum, alkotás kezelése, tulajdonlása, bemutatása: a kutatásunkat megelőzően a résztvevőkkel együtt érdemes meghatározni, hogy az elkészült alkotásnak mi lesz a sorsa. A résztvevők nem lehetnek becsapva, félreinformálva, tudniuk kell a kutatás célját, folyamatát és a kutatás felhasználásának módjait (Clark et al., 2010).

(2) A művészeti folyamat pszichológiai hatásainak tudatosítása és kezelése, a résztvevők jóllétének biztosítása a teljes folyamat során (Deaver–Shiflett, 2011). Az információszerzés és a résztvevői tapasztalatok megismerésének célja nem írhatja felül a résztvevők pszichológiai jóllétének védelmét.

(3) A gyerekek, a nehéz helyzetű, korlátozott kognitív képességű, beteg, idős, életet veszélyeztető állapotban lévő emberek kutatási részvételének tekintetében a kutató kiemelt figyelmére van szükség, hogy felmérje, az érintett emberek tudnak-e autonóm döntést hozni,

és hogy részvételi szándékukat milyen hatalmi viszonyrendszer befolyásolhatja – például előfordulhat, hogy egy kórházban fekvő, kiszolgáltatott beteg nehezebben mond nemet egy kutatásban való részvételre (Clark et al., 2010). A kutatás lefolytatásának célja nem írhatja felül a résztvevők valódi szándékát és igényeit.

(4) A művészeti folyamatok során létrejött egyes alkotási formák, például a vizuális alkotások nagymértékű szubjektivitásra adnak lehetőséget a kutatók számára az interpretációk során – legyen az például vizuális vagy verbális interpretáció (Clark et al., 2010). Így a kvalitatív kutatások során ismert szavahihetőség tudományos kritériumának való megfelelés a művészetalapú kutatások során is kiemelten fontos, tehát úgy mutassuk be a kutatásunkat, ahogyan az valójában lezajlott.

A művészetalapú kutatások alkalmazásai a társadalomtudományokban és az orvostudományokban a legelterjedtebbek. Bár az utóbbi területen szigorú etikai kódex van érvényben, a művészeti eszközök alkalmazása egy egészen más világot jelentenek, amelyre nem lehet ráhúzni a meglévő elveket. Mint ahogyan minden típusú kutatásra igaz, nincs az az útmutató, amely pótolná a kutató attitűdjét és a résztvevők felé gyakorolt tiszteletét. Például az anonimitás és a titoktartás nem mindig célszerű a művészeti kutatásoknál. Az egyénekhez köthető vélemények, történetek nyilvános vállalása bizonyos esetekben hozzájárulhat a résztvevők jóllétnövekedéséhez, és demokratizálja a kutatást a kutatás kontrolljának eloszlásával (Clark et al., 2010). Azaz sok esetben szükség van a kutató és résztvevők egyedi értékelésére, a különböző helyzetek szituatív megítélésére.

Úgy tűnik, hogy a kutatásunk tudományos igazolása, a kutatás folyamatára történő reflexió témakörében nagyon sok fontos kérdéssel találkozunk, ám ezeket legtöbbször a kutatás résztvevőivel együttműködve tudjuk megválaszolni. A sok választási lehetőség a reflexió területén azonban nem azt jelenti, hogy ez a lépés kihagyható vagy nem megvalósítható. Ellenkezőleg, kiemelt jelentősége van a kutatásunkhoz és a résztvevők igényeihez illeszkedő, a kutatásunk összes fázisában jelentkező folyamatos visszacsatolásnak, amely hozzájárul a kutatási célunk etikus és empátikus kivitelezéséhez.

A művészeti eszközöket segítségül hívó kutatásunkban fontos a kutatási cél, a kutatási résztvevők szándékai és az egyes kutatási fázisok közötti harmónia. Ha hiányzik az átgondoltság, a fázisok közötti egység, akkor a művészetek alkalmazásában rejlő lehetőségeket, előnyöket nem tudjuk később realizálni, azok nem fogják gazdagítani a kutatásunk folyamatát és eredményeit. A művészeti eszközök alkalmazásával kedvezőtlenebb esetben zavart kelthetünk a résztvevők között, lekerekítetlenül hagyhatunk megbolygatott érzéseket,

élményeket. Nagyon fontos, hogy a kutató csak olyan feladatot koordináljon, amelyet felelősen tud életre hívni.²

A segítségül hívott művészeti eszközön és a kutatás stílusán természetesen nagyon sok múlik, azonban bizonyos, hogy bármelyik művészeti eszközt is alkalmazzuk, a résztvevők érzelmeinek másokkal való megosztása, felszínre kerülése és a verbalitás alkalmazásának szükséges mértéke minden esetben a kutatás résztvevőin múlik. A kutató ennek kialakulásához és a kutatás lefolytatásához nyújt lehetőséget és stabilitást a saját elvárásait és előfeltevéseit a lehető legnagyobb mértékben háttérbe szorítva.

Összefoglalás

A tanulmány célja az volt, hogy elméleti összegzést biztosítson a művészetalapú kutatásokról, bemutassa a művészetalapú kutatások fogalmát, típusait, alkalmazási területeit, előnyeit, valamint a kutatási fázisok egy-egy jellegzetes elemét. Érzékelésünk sokfélesége gazdagítja mindennapjainkat, a körülöttünk zajló világról tapasztalt élményeinket. A hagyományos tudományos megismerés során az összetett érzékelésben rejlő lehetőségeknek kevesebb jelentősége van, hiszen elsősorban a verbalitás útján jutunk információkhoz, és kommunikáljuk a tudományos megismerés eredményeit. Az alkotói folyamatokban való részvétel, a művészeti alkotások szemlélése, értelmezése megnyitja az érzékelés lehetőségét, a kommunikáció módját más érzékszerveink számára is, és teret biztosít a kifejezésmódok sokszínűségének.

A művészetalapú kutatási folyamatok alkalmazása az adott módszertől és a részvétel módjától függően számos előnnyel járhat a kutató és kutatott résztvevők számára. A résztvevők többnyire teljesen alkotnak a folyamat során, vagy a művészeti alkotások befogadjává válnak. Az aktív hozzájárulás, részvétel által nagyobb befolyásuk lehet a kutatás teljes folyamatára, a kutatási cél kialakításától kezdve a kifejezésmód alakításáig. A kommunikációs formák sokféleségének köszönhetően többek számára is elérhetővé válhat a folyamatban való részvétel. Az alkotás, képzelet, kreativitás jelenléte egy demokratikusabb, kiegyenlítettebb hatalmi eloszlást eredményezhet a kutató és a kutatás résztvevői között. A kreativitás élménye gördülékenyebbé teszi az együttműködést és a kommunikációt, oldja

² Például művészetalapú terápiát kifejezetten erre irányuló szakértelemmel lehet csak végezni. Ugyanakkor természetéből fakadóan bármely művészetalapú kutatásnak lehet terápiás hatása. Ezért van szükség a folyamatok kiemelt átgondolására.

a hierarchikus viszonyokat, segíti a problémák, szituációk életre hívását, mások perspektívájának nyitott észlelését.

A művészetalapú kutatások alkalmazása az egyének, közösségek aktivizálásának, képessé válásának is egy eszközt jelentheti, hiszen a képzelet használata, a folyamatokban való kreatív részvétel és alkotás egyben önkifejezési lehetőség is a résztvevők számára. A kreatív önkifejezés során a gondolatok, események, szituációk, érzések megfogalmazása és újraértelmezése, önmagában a kutatási részvétel ténye hatással vannak arra, ahogyan a résztvevők önmagukat szemlélik. Felismerik, hogy jelenlétük, érzéseik, gondolataik számítanak, és ezek kifejezésével, értelmezésével befolyásolni tudják saját maguk és mások helyzetét, változásokat segíthetnek elő. Ebből fakad, hogy a művészeti eszközök alkalmazásai nagyon hasznosak lehetnek az oktatásban, a részvételi kutatásokban vagy a terápiás szemléletben is.

A művészetalapú kutatások további fontos jellemzője, hogy a résztvevők a szépségre, formára, esztétikumra való igényüket is megélhetik, kifejezhetik az alkotás során, amely az emberi élet fontos aspektusa.

A művészetalapú kutatások egyre nagyobb érdeklődésre tesznek szert, egyelőre azonban még nagyon kiaknázatlan a művészetalapú kutatások területe. E tanulmány célja az volt, hogy hangsúlyozza a művészetalapú kutatások jelentőségét, a bennük rejlő lehetőségeket, és ezáltal hozzájáruljon ahhoz, hogy egyre többen forduljanak e módszerekhez. A művészetalapú kutatások kibővítik a megismerés módját és forrását, megnyitják a kutatás terét az érzékelés sokféleségének, ezáltal új utakat nyithatnak a tudományos megismerésben.

HIVATKOZÁSOK

Arnold, J. (2011): *The Self as Data: A Qualitative Methodology*; Journal of Educational and Developmental Psychology 1 (1), 65–73.

Barone, T. (2001): *Science, art, and the predispositions of educational researchers*; Educational Researcher 30 (7), 24–28.

Barone, T.–Eisner, E. (1997): *Arts-based educational research*; In: R. Jaeger (szerk.): *Complementary methods for research in education*; American Educational Research Association, Washington, DC, 73–103.

Boydell, K. M.–Gladstone, B. M.–Volpe, T.–Allemang, B.–Stasiulis, E. (2012): *The production and dissemination of knowledge: A scoping*

review of arts-based health research; In. Forum: Qualitative Social Research 13 (1), Art. 32.

Clark, A.–Prosser, J.–Wiles, R. (2010): *Ethical issues in image-based research*; Arts & Health 2 (1), 81–93.

Csécsei I.–Csengei A.–Dósa M.–Kleiner I.–Palotai M.–Szakmáry I. T.–Sziráki Z.–Szombathy K.–Tomba I.–Udvarhelyi É. T.–Wittmann N. (2017): „*Mikor van a tetteknek ideje, ha nem ilyenkor?!*” – *Részvételi akciókutatás a magyarországi lakhatási mozgalmakról*; Kovász 21 (1–4), 53–63.

Csillag S.–Balázs É.–Kocsis M.–Orosz A.–Udvarhelyi É. T.–Vágó I. (2017): „*Volt egyszer egy élet, de egy ember nem élvezhette*” – *Akciókutatás a magyar autizmussérelő rendszer fejlesztéséért*; Kovász 21 (1–4), 33–51.

Deaver, S. P.–Shiflett, C. (2011): *Art-based supervision techniques*; The Clinical Supervisor 30 (2), 257–276.

Eatough, V.–Smith, J. A. (2008): *Interpretative Phenomenological Analysis*; In. Willig–Stainton Rogers, 2008, 179–194.

Eisner, E. W. (1998): *Does experience in the arts boost academic achievement?*; Arts Education Policy Review 100 (1), 32–40.

Finley, S. (2005): *Arts-based inquiry: Performing revolutionary pedagogy*; In. N. K. Denzin–Y. S. Lincoln (szerk.): *The Sage handbook of qualitative research*; Sage Publications, Thousand Oaks, harmadik kiadás, 681–694.

Fish, B. J. (2008): *Formative evaluation research of art-based supervision in art therapy training*; Art Therapy 25 (2), 70–77.

Flick, U.–Foster, J. (2008): *Social Representations*; In. Willig–Stainton Rogers, 2008, 195–214.

Foucault, M. (1980): *Knowledge/power*; Pantheon, New York

Frosh, S.–Young, L-S. (2008): *Psychoanalytic Approaches to Qualitative Psychology*; In. Willig–Stainton Rogers, 2008, 109–126.

Gergen, M. M. (2008): *Qualitative Methods in Feminist Psychology*; In. Willig–Stainton Rogers, 2008, 280–295.

Gergen, M. M.–Gergen, K. J. (2011): *Performative social science and psychology*; Forum: Qualitative Social Research 12 (1): Art. 11.

Geue, K.–Goetze, H.–Buttstaedt, M.–Kleinert, E.–Richter, D.–Singer, S. (2010): *An overview of art therapy interventions for cancer patients and the results of research*; Complementary Therapies in Medicine 18 (3–4), 160–170.

Gosztonyi M. (2018): *Egy részvételi akciókutatás folyamata, megvalósítása és eredményei egy hátrányos helyzetű faluban*; Kovász 22 (1–4), 31–52.

Hayes, R. L.–Oppenheim, R. (1997): *Constructivism-Reality is what you make it*; In: T. L. Sexton–B. L. Griffin (szerk.): *Constructivist thinking in counseling practice, research, and training*; Teachers College Press, New York, 19–40.

Hiles, D.–Čermák, I. (2008): *Narrative Psychology*; In: Willig–Stainton Rogers, 2008, 147–165.

Horváth, D.–Csordás, T.–Mitev, A. Z.–Móricz, É.–Szpisák, T.–Végh, Z. (2015): *Video-produkciós projektek a marketingoktatásban*; 9–15. http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/2586/1/emok2015_HD_CST_MA_ME_SZT_VZ.pdf
Letöltés ideje: 2019. január 28.

Horváth K.–Oblath M. (2015): *A részvételi ifjúságkutatás módszerei: Kutatás-módszertani összefoglaló*; TÁMOP-5.2.8-12/1-2013-0001 számú kiemelt projekt „Kisközösségi ifjúság nevelés támogatása”. OKT-Full Tanácsadó Kft., Budapest
http://bgazrt.hu/_files/TAMOGATASOK/T%C3%81MOP/Kutat%C3%A1s_m%C3%B3dszertan.pdf Letöltés ideje: 2019. január 28.

Horváth, Z.–Novák, G. M. (2014): *Az épség és alternatívái. Testtudati fókuszok terápiás és színházpedagógiai kontextusokban*; Iskolakultúra 14 (7–8), 69–79.

Huss, E.–Cwikel, J. (2005): *Researching Creations: Applying Arts-Based Research to Bedouin Women's Drawings*; International Journal of Qualitative Methods 4 (4)
https://sites.ualberta.ca/~iiqm/backissues/4_4/PDF/HUSS.PDF
Letöltés ideje: 2019. január 28.

Köves, A.–Gáspár, J.–Matolay, R. (2020): *Művészet és társadalomtudomány együttműködése a posztnormál tudományfelfogás keretein belül: backcasting kutatási eredmények egy interaktív színházi kalandjátékban*; Magyar Tudomány 181 (2), 210–221.

Knowles, J. G.,–Cole, A. L. (szerk.) (2008): *Handbook of the arts in qualitative research: Perspectives, methodologies, examples, and issues*; Sage Publication, London

Landy, R.–Hodermarska, M.–Mowers, D.–Perrin, D. (2012): *Performance as art-based research in drama therapy supervision*; Journal of Applied Arts & Health 3 (1), 49–58.

- Leavy, P. (szerk.) (2018): *Handbook of arts-based research*; Guilford Publications, New York
- Levine, S. K. (2004): *Arts-Based Research*; Journal of Pedagogy, Pluralism and Practice 3 (1): Art. 4.
- Levine, S. K. (2013): *Expecting the unexpected: Improvisation in art-based research*; Journal of Applied Arts & Health 4 (1), 21–28.
- Málovics Gy.–Juhász J.–Mihók B. –Szentistványi I.–Nagy M. (2018): „Csak tíz, húsz... száz év múlva ne ez a dal legyen!” A marginalizált közösségekkel folytatott részvételi akciókutatás dilemmái; Kovász 22 (1–4), 3–29.
- Marshall, J. (2014): *Transdisciplinarity and art integration: Toward a new understanding of art-based learning across the curriculum*; Studies in Art Education 55 (2), 104–127.
- McNiff, S. (1998): *Art-based research*; Jessica Kingsley Publishers, London
- McNiff, S. (2008): *Art-based research*; In: J. G. Knowles–A. L. Cole (szerk.): *Handbook of the arts in qualitative research: Perspectives, methodologies, examples, and issues*; Sage Publications, Los Angeles, 29–40.
- Mullen, C. (2003): *Guest editor's introduction: A Self-fashioned gallery of aesthetic practice*; Qualitative Inquiry 9 (2), 165–181.
- Ravetz, J. (2004): *The post-normal science of precaution*; Futures 36 (2004), 347–357., magyarul: *Az elővigyázatosság posztnormál tudománya*; Kovász 19 (1–4), 3–18.
- Reavey, P.–Johnson, K. (2008): *Visual Approaches: Using and Interpreting Images*; In: Willig–Stainton Rogers, 2008, 296–314.
- Sajnani, N. (2012): *Improvisation and art-based research*; Journal of Applied Arts & Health 3 (1), 79–87.
- Slattery, P. (2003): *Troubling the contours of arts-based educational research*; Qualitative Inquiry 9 (2), 192–197.
- Spaniol, S. (2005): *"Learned Hopefulness": An Arts-Based Approach to Participatory Action Research*; Art Therapy 22 (2), 86–91.
- Springgay, S.–Irwin, R. L.–Kind, S. W. (2005): *A/r/tography as living inquiry through art and text*; Qualitative Inquiry 11 (6), 897–912.
- Sullivan, G. (1993): *Art-based art education: Learning that is meaningful, authentic, critical and pluralist*; Studies in Art Education 35 (1), 5–21.

UNESCO (2006): *Road Map for Arts Education The World Conference on Arts Education*; Building Creative Capacities for the 21st Century, 6–9 March, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Lisbon

Wiggin, S.–Potter, J. (2008): *Discursive Psychology*; In. Willig–Stainton Rogers, 2008, 73–90.

Wilkinson, S.–Kitzinger, C. (2008): *Conversation Analysis*; In. Willig–Stainton Rogers, 2008, 54–72.

Willig, C.–Stainton Rogers, W. (szerk.) (2008): *The Sage Handbook of Qualitative Research in Psychology*; Sage Publications, London